

ΦΕΜΙΝΙΣΜΟΣ: ΕΝΑ ΚΑΙΝΟΥΡΙΟ ΕΙΔΟΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ;

Δήμητρα Χαραλάμπους
Τμήμα Επιστημών της Αγωγής, Πανεπιστήμιο Κύπρου

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Βασικός σκοπός της εισήγησης είναι να παρουσιάσει με συντομία την εξέλιξη του φεμινιστικού κινήματος, καθώς και τις επιδράσεις που αυτό είχε στην εκπαιδευτική πρακτική. Γίνεται επίσης προσπάθεια να ειπωθεί ο φεμινισμός μέσα από μια καινούρια προοπτική, ως ένα ανανεωμένο είδος κριτικής σκέψης, με ερμηνευτικό εργαλείο το έργο του Paulo Freire.

Ο φεμινισμός σήμερα – Πορεία διαμόρφωσης και προκλήσεις

Το σύγχρονο φεμινιστικό κίνημα χαρακτηρίζεται από ιδεολογικές αντιπαραθέσεις και πολιτικά διλήμματα που ερμηνεύονται καλύτερα μέσα από το φως της ιστορικής του πορείας. Για το λόγο αυτό θα γίνει μια συνοπτική αναφορά στα κυριότερα στοιχεία της ιστορικής εξέλιξης του φεμινισμού, ώστε να διαφανούν σαφέστερα και να ενταχθούν σε ένα ευρύτερο πλαίσιο οι σημερινές αντιδράσεις εναντίον του.

Στη φεμινιστική βιβλιογραφία υπάρχει η τάση το γυναικείο κίνημα να διαχωρίζεται σε δύο σημαντικές περιόδους: τον πρώτο κύκλο των γυναικείων αιτημάτων και το δεύτερο κύκλο της φεμινιστικής συνείδησης. Ο πρώτος κύκλος αναφέρεται στο γυναικείο κίνημα του 19^{ου} αιώνα και των αρχών του 20^{ου}, το οποίο διεκδίκησε τη νομοθετική κατοχύρωση των αστικών, πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών δικαιωμάτων των γυναικών, επικαλούμενος την αρχή της ισότητας. Ο δεύτερος κύκλος αναφέρεται στη ριζοσπαστικοποίηση του γυναικείου κινήματος, όπως αυτή εκφράστηκε στο τέλος της δεκαετίας του 1960 μέχρι και τη δεκαετία του 1980. Ο δεύτερος κύκλος αμφισβήτησε συνολικά τα θεμέλια της σύγχρονης πατριαρχικής κοινωνίας, όπως για παράδειγμα τη σύγχρονη ιστορία, την επιστημονική παράδοση των ανθρωπιστικών επιστημών και τις οικουμενικές αρχές, κι έτσι η ισότητα υποχώρησε μπροστά στη διεκδίκηση της ιστορικής καταγραφής της διαφορετικότητας των γυναικών (Crowley & Himmelweit, 1992).

Όπως φαίνεται, λοιπόν, πιο πάνω το πρώτο φεμινιστικό κίνημα ταυτίστηκε με το φεμινισμό της ισότητας στον οποίο υποκείμενο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων δεν ήταν ένα έμφυλο υποκείμενο, αλλά ένας φυλετικά ουδέτερος πολίτης, ένα ανδρογόναιο. Αντίθετα, το δεύτερο φεμινιστικό κίνημα πρότεινε το φεμινισμό της διαφοράς, στον οποίο τα δύο φύλα δεν μπορεί να ενοποιηθούν μέσα από την κοινή ιδιότητα του «ανθρώπινου υποκειμένου» ή του «πολίτη» κι άρα στόχος είναι η διαμόρφωση μιας νέας φεμινιστικής συνείδησης που θα έδινε στις γυναίκες τη δυνατότητα να

απελευθερωθούν από τα ανδροκρατούμενα πρότυπα της πατριαρχικής κοινωνίας (Σημίτη, 1998).

Είναι, λοιπόν, φανερό ότι στην εξέλιξη του το φεμινιστικό κίνημα ενοχοποιεί την πατριαρχική κοινωνία και την καθιστά υπεύθυνη για την αντιπαλότητα των φύλων και την υποταγή της γυναίκας. Κοινό σημείο αναφοράς για τις φεμινίστριες του δεύτερου κινήματος αποτελεί η αντιμετώπιση του φύλου ως μιας κοινωνικά κατασκευασμένης κατηγορίας. Η γυναίκα που ασχολείται μόνο με το σύζυγο, τα παιδιά και το σπίτι της υπήρξε πάντα το ιδεώδες στην πατριαρχική κοινωνία και την αστική τάξη, ως σύμβολο καλής τύχης και κοινωνικής ανόδου. Οι οικονομικές σχέσεις που επικράτησαν στην πορεία της ιστορικής εξέλιξης του ανθρώπου, είχαν ως αποτέλεσμα τον παραδοσιακό καταμερισμό των ρόλων των συζύγων στην οικογένεια και οδήγησαν τη γυναίκα σε «οικιακές» αποκλειστικά εργασίες. Στα χρόνια που ακολούθησαν η γυναίκα –εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων- περιορίζεται κοινωνικά και απουσιάζει από κάθε δημόσια ενασχόληση, ενώ παράλληλα γίνεται θύμα της αντρικής σκληρότητας που άλλοτε την υποχρεώνει να θάβεται με το νεκρό σύζυγό της κι άλλοτε την κακοποιεί βάνουσα (Cockburn, 1990).

Με τη βιομηχανική επανάσταση ο τρόπος ζωής της γυναίκας αρχίζει να αλλάζει, αφού οι ασφυκτικές βιοτικές ανάγκες έδωσαν μια ισχυρή ώθηση στη γυναίκα και την έριξαν στην αγορά της αμειβόμενης εργασίας. Η εμπειρία αυτή ήταν για τη γυναίκα μια μορφή απελευθέρωσης από την καταπίεση, την κοινωνική αποξένωση και την εξάρτηση που υπέφερε μέχρι τότε. Με το πέρασμα των χρόνων η οικονομική ανάγκη σπρώχνει τις γυναίκες ολοένα και πιο πολύ στο χώρο της εργασίας, χωρίς όμως να επιτρέπει σε αυτές κατάκτηση ανώτερων θέσεων στη δημόσια ή ιδιωτική ζωή. Το ανδροκρατούμενο καπιταλιστικό σύστημα εμποδίζει την πρόσβαση των γυναικών σε κέντρα άσκησης και ελέγχου εξουσίας και περιορίζει τη γυναικεία εργασία σε ρόλο συμπληρωματικό και εφεδρικό. Όπως εύστοχα διατυπώνει η Δαράκη (1995) η οικονομική ανεξαρτησία έβγαλε τη γυναίκα από την παρανοϊκή πραγματικότητα του Μεσαίωνα, αλλά την έριξε στην παγίδα της στενής εκμετάλλευσης από τον καπιταλισμό.

Προς το τέλος της δεκαετίας του 1980 το φεμινιστικό κίνημα αντιμετώπισε μια σημαντική κρίση όσον αφορά την παρουσία του ως μαζικού κινήματος, αφού η εντεινόμενη ακαδημαϊκή απασχόληση με τη φεμινιστική θεωρία συνοδεύτηκε από την αποκλιμάκωση της πολιτικής δράσης του φεμινιστικού κινήματος. Στη συνέχεια, η δεκαετία του 1990 έμοιαζε να ενισχύει την παρουσία του φεμινισμού ως ενός ακαδημαϊκού προβληματισμού και παράλληλα να υπονομεύει την παρουσία του ως ενός συλλογικού κινήματος. Στα πλαίσια του ακαδημαϊκού αυτού λόγου η φεμινιστική σκέψη επέφερε τη σταδιακή αναγνώριση της πολλαπλότητας των γυναικείων εμπειριών και ταυτοτήτων, κάνοντας τον εθνοτικό, φυλετικό, εθνικό, ταξικό ή σεξουαλικό προσδιορισμό να θεωρείται πλέον αναπόσπαστο και αναφαιρέτο στοιχείο της γυναικείας ταυτότητας. Με αυτό τον τρόπο η κατάκτηση του δικαιώματος έκφρασης της γυναικείας διαφορετικότητας έναντι των αντρών επεκτείνεται σταδιακά και στο δικαίωμα έκφρασης της διαφορετικότητας μεταξύ των γυναικών, και το φεμινιστικό

κίνημα αποκτά μια ποικιλομορφία που απαρνιέται τη διπολικότητα ισότητα ή διαφορά; Η ισότητα εκφράζει πλέον τη διαφορά και το πέρασμα της φεμινιστικής θεωρίας σε μια νέα σύνθεση καθιστά το φεμινιστικό λόγο πιο αντιπροσωπευτικό των σύγχρονων κοινωνικών αντιθέσεων (Σημίτη, 1998).

Το σύγχρονο φεμινιστικό κίνημα μπήκε, λοιπόν, σε καινούριες συνθήκες και ο φεμινισμός σε όλο τον κόσμο τείνει να αποβάλει ολοένα και περισσότερο την παλιά του μορφή αναφορικά με κάποιες ακρότητες που άλλοτε προκαλούσαν τη γενική ειρωνεία. Παρόλα αυτά η σύγχρονη άποψη για το φεμινισμό είναι ιδιαίτερα απαξιωτική, αφού οι ίδιες οι γυναίκες τον απαρνιούνται, συχνά τον χλευάζουν και θεωρούν αχρείαστη τώρα πια την ύπαρξή του. Με βάση μια έρευνα της βρετανικής Επιτροπής Ίσων Ευκαιριών (1999) η οποία δόθηκε στη δημοσιότητα, ο φεμινισμός κερδίζει αρνητικούς χαρακτηρισμούς που εκτείνονται από το «ξεπερασμένος» ως το «αδιάφορος». Οι ερωτηθέντες στην έρευνα απάντησαν ότι οι γυναίκες σήμερα έχουν ίσα δικαιώματα με τους άντρες και πως προβλήματα όπως ότι επιφορτίζονται περισσότερο απ' ότι οι άντρες με τις δουλειές του σπιτιού ή ότι οι περισσότερες γυναίκες απασχολούνται σε δουλειές με χαμηλές αμοιβές, είναι αποτέλεσμα προσωπικών επιλογών και φυσικής διαφοράς μεταξύ των φύλων, κι άρα πρέπει να αντιμετωπιστούν σε ατομική βάση κι όχι σε συλλογική, όπως υποστηρίζει το γυναικείο κίνημα

Ο σύγχρονος φεμινισμός έχει να αντιμετωπίσει, λοιπόν, πολυπρόσωπες προκλήσεις, ξεκινώντας από την επικρατούσα αντίληψη ότι ο καθένας πρέπει να αναλάβει μόνος του τις προσωπικές του ευθύνες απέναντι στα προβλήματά του και καταλήγοντας στο ότι τα μαζικά κινήματα -όπως ο φεμινισμός- που είχαν σκοπό να αλλάξουν τον κόσμο έχουν αποτύχει, απογοητεύοντας έτσι τους ανθρώπους και απομακρύνοντάς τους από τις πολιτικές ιδεολογίες και διαδικασίες. Συνεπώς, η πρόκληση που αντιμετωπίζουν σήμερα όσοι προωθούν το ζήτημα της ισότητας είναι ότι πρέπει να χρησιμοποιήσουν περισσότερα επικοινωνιακά μέσα για να πετύχουν το σκοπό τους.

Θεωρητικές προσεγγίσεις για φεμινιστική προσέγγιση στην εκπαίδευση

Η σχέση της εκπαίδευσης με το φύλο είναι ενδεικτική της καταλυτικής χρήσης του εκπαιδευτικού θεσμού για τη δημιουργία μιας συγκεκριμένης στάσης για την κοινωνία και τη ζωή γενικά. Παραδοσιακά, η παιδεία είχε ως στόχο τη διαστρωμάτωση και διαιώνιση των ταξικών διαφορών, αποβλέποντας κυρίως στην κοινωνική συνέχεια κι όχι στην κοινωνική αλλαγή. Κατά αναλογία το κοινωνικό φύλο χρησιμοποιήθηκε ως ένας τρόπος διαχωρισμού και κατηγοριοποίησης των μαθητών, με τρόπο που τα αγόρια να ευνοούνται και τα κορίτσια να περιθωριοποιούνται, αντανακλώντας έτσι τους μελλοντικούς τους ρόλους στην κοινωνία (Παπαγεωργίου, 2004).

Βέβαια, η σεξιστική διαπαιδαγώγηση ξεκινά τις περισσότερες φορές από το σπίτι και προετοιμάζει τα παιδιά να αποδεχτούν ως φυσιολογικά και αναμενόμενα όσα ισχύουν και στο σχολείο. Έτσι, πολλές αδυναμίες και μειονεκτικότητες της γυναίκας ξεκινούν από μια λανθασμένη οικογενειακή αγωγή, που περιορίζει και υποτιμά από τα παιδικά

ήδη χρόνια το κορίτσι, μεταφέροντάς του όλες τις κοινωνικές προκαταλήψεις. Η κυρίαρχη πατριαρχική ιδεολογία, λοιπόν, ως ένας συνδυασμός ιδεών που υποστηρίζουν την κατωτερότητα της γυναίκας και την κάνουν να φαίνεται φυσική, επηρεάζει και τη σχολική πραγματικότητα. Στην ψυχολογία, οι έρευνες έδειξαν ότι τα παιδιά προετοιμάζονται να εκπληρώσουν τις προσδοκίες του φύλου τους, αφού η κοινωνικοποίησή τους τα μπει στους αντίστοιχους ρόλους. Αργότερα στην κοινωνία σχηματίζεται μια κυρίαρχη ομάδα, αυτή των αντρών, που καθορίζει ποια χαρακτηριστικά είναι αποδεχτά για την κατώτερη ομάδα, αυτή των γυναικών, πείθοντάς την ότι είναι ανίκανη να επιτελέσει άλλο ρόλο πέρα από τον καθορισμένο και δοκιμασμένο. Η κοινωνικοποίηση, προετοιμάζει τη γυναίκα μόνο για το ρόλο που έχει να διαδραματίσει σύμφωνα με τα στερεότυπα και δεν της επιτρέπει να κρίνει, να αμφισβητεί και όπου χρειάζεται να ανατρέπει το ρόλο αυτό. Με αυτό τον τρόπο, η θεωρία της κοινωνικοποίησης μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να εξηγήσει πώς οι ίδιες οι γυναίκες συναινούν με την ιδιά τους την καταπίεση, αφαιρώντας από τον εαυτό τους το δικαίωμα να διεκδικήσουν ίσες ευκαιρίες και πιο δίκαιο τρόπο ζωής (Crowley & Himmelweit, 1992).

Η εκπαίδευση υπήρξε ένας τρόπος καλλιέργειας, αλλά κι επιβεβαίωσης αυτής της κοινωνικοποίησης, αφού η οργάνωση του σχολείου, το αναλυτικό πρόγραμμα, τα σχολικά εγχειρίδια, οι απόψεις των εκπαιδευτικών, αλλά και η αξιολόγηση των μαθητών ανέκαθεν ευνοούσαν το αντρικό φύλο, αναπαράγοντας τις ανισότητες ανάμεσα σε αγόρια και κορίτσια. Ο διαχωρισμός στον κατάλογο, σε ομάδες και σε δραστηριότητες υπενθύμιζε συνεχώς στα παιδιά ότι ανήκουν στη μια από τις δύο κατηγορίες, ενώ άντρες και γυναίκες παρουσιάζονταν σε στερεοτυπικούς ρόλους και άνιση, ποιοτικά και ποσοτικά, κατανομή στα σχολικά εγχειρίδια. Γενικά, το υλικό που παρουσιαζόταν στο αναλυτικό πρόγραμμα ενίσχυε τα σεξιστικά στερεότυπα, αφού οι αντρικοί χαρακτήρες υπερίσχυαν στις ιστορίες, στις εικόνες, στη γλώσσα και στις θρησκευτικές πρακτικές (Weiner, 1985).

Η κατάσταση που για πολλές δεκαετίες επικρατούσε στο χώρο της εκπαίδευσης σχετικά με το φύλο, εντάσσεται στα πλαίσια της ηγεμονικής διατήρησης της εξουσίας από την καπιταλιστική τάξη. Το εκπαιδευτικό σύστημα αποτέλεσε τον καταλληλότερο ιδεολογικό μηχανισμό του κράτους προκειμένου να διατηρήσει την πολιτική και οικονομική του δύναμη, πείθοντας τη μάζα ότι η ισχύουσα τάξη πραγμάτων είναι «φυσική». Παράλληλα με τον τεχνικό διαχωρισμό της γνώσης, το σχολείο φρόντισε να δημιουργήσει και προσδοκίες για το ρόλο του καθενός μέσα στην κοινωνία, διδάσκοντας κανόνες καλής συμπεριφοράς και υποβάλλοντας στο κάθε φύλο πόσο και πώς θα μπορούσε να προχωρήσει επαγγελματικά. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια έκανε τα κορίτσια πειθήνια να αποδεχτούν ότι ο δικός τους ρόλος βρισκόταν μακριά από θέσεις ισχύος, στη φτηνή εργατική τάξη και στη διατήρηση του νοικοκυριού (Παπαγεωργίου, 2004).

Το γυναικείο κίνημα, λοιπόν, αντιλαμβανόμενο την καταπίεση του γυναικείου φύλου ως κομμάτι της καπιταλιστικής κουλτούρας που καλλιεργούνταν στο σχολείο, επεδίωξε

με τους κοινωνικούς του αγώνες τον εκσυγχρονισμό του εκπαιδευτικού συστήματος, έτσι ώστε να απαλλάξει τις γυναίκες, αλλά και τους ίδιους τους άντρες, από τις προκαταλήψεις και την καπιταλιστική εκμετάλλευση. Οραματίστηκε ένα σχολείο που θα προετοίμαζε τα δύο φύλα να μοιράζονται ευθύνες και χαρές, να αναπτύσσουν εγκάρδιες ανθρώπινες σχέσεις και να έχουν τις ίδιες δυνατότητες για πνευματική και πολιτιστική ζωή. Τόνισε, όμως, και την ανάγκη οι ίδιες οι γυναίκες να δώσουν τη δική τους μάχη με τον εαυτό τους, ώστε να πεισθούν για την ισότιμη φύση τους με τους άντρες, να εσωτερικεύσουν το μέγεθος της κοινωνικής αδικίας σε βάρος τους και να αντιδράσουν (Weiner, 1985).

Η εκπαίδευση θεωρήθηκε από το γυναικείο κίνημα ως ένα εργαλείο για μεγαλύτερη διεκδίκηση των δικαιωμάτων της γυναίκας, αφού θα μπορούσε να μετατραπεί από πεδίο εφαρμογής της ανισότητας σε χώρο άσκησης πιέσεων για αλλαγή. Αυτό επιδιώχθηκε μέσω αλλαγών στο επίσημο αναλυτικό πρόγραμμα, αλλά και μέσω αλλαγών στην ανεπίσημη αλληλεπίδραση αγοριών και κοριτσιών, μέσα και έξω από την τάξη. Η συναναστροφή για παράδειγμα σε αθλητικές δραστηριότητες, υπήρξε για πολλά χρόνια ιδιαίτερα διαχωριστική, αφού τα αγόρια προσπαθούσαν να καθιερώσουν την ταυτότητα του φύλου τους αποφεύγοντας την επαφή με τα κορίτσια ή την εμπλοκή σε δραστηριότητες που θεωρούνταν καθαρά κοριτσίστικες. Αυτού του είδους ο διαχωρισμός θα μπορούσε να παραλληλιστεί και με άλλους διαχωρισμούς που συμβαίνουν μέχρι σήμερα στο σχολικό χώρο, όπως είναι η εκπαίδευση πλούσιων και φτωχών, λευκών και μαύρων, ντόπιων και μεταναστών κτλ (Δεληγιάννη – Κουϊμτζή, 1999).

Αργά, λοιπόν, και με πολλές δυσκολίες ξεκίνησαν σε πολλές χώρες προσπάθειες εφαρμογής εκπαιδευτικών προγραμμάτων που να καλλιεργούν την ισότητα των φύλων, ανατρέποντας την μέχρι τότε ισχύουσα κατάσταση. Τη δεκαετία του 1980, συστάθηκαν στην Αγγλία διάφορες ομάδες που έθεσαν ως κυρίαρχο στόχο τους την παροχή στους μαθητές εναλλακτικών εικόνων και εργαλείων που να τους κάνουν πιο κριτικούς απέναντι στην κοινωνική πραγματικότητα και πιο ικανούς να αναγνωρίζουν τα σχήματα φυλετικής ανισότητας που υπήρχαν. Η παράταξη των εργαζόμενων ενάντια στις διακρίσεις φύλου γυναικών (Anti-sexist Working Party, 1985) έθεσε τότε ως κυριότερο στόχο να κάνουν την εκπαίδευση προσβάσιμη στα κορίτσια κι όχι τα κορίτσια προσβάσιμα στην εκπαίδευση. Σήμερα, μια εικοσαετία αργότερα, χρειάζεται ίσως να μετακινηθούμε ένα βήμα παραπέρα και να μεταβάλουμε το στόχο, προσαρμόζοντάς τον στις σύγχρονες απαιτήσεις της συμπερίληψης: η εκπαίδευση χρειάζεται να γίνει προσβάσιμη σε όλους, το σχολείο πρέπει να διευρυνθεί ώστε να χωρέσει κάθε ταυτότητα.

Σε ένα εκπαιδευτικό σύστημα που θέλει να παρέχει ίσες ευκαιρίες σε αγόρια και κορίτσια είναι σημαντικό να λαμβάνονται αντισταθμιστικά μέτρα που να ανατρέπουν την σεξιστική εικόνα των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης. Είναι επίσης σημαντικό, οι γυναίκες που εμπλέκονται με την εκπαίδευση, είτε είναι μαθήτριες, είτε εκπαιδευτικοί σε οποιαδήποτε βαθμίδα, να έχουν κατά νου πως το γυναικείο φύλο εξακολουθεί να

καταπιέζεται με πολλούς τρόπους, φανερούς και κρυφούς, ανατρέποντας την σύγχρονη αντίληψη ότι δεν υπάρχει πια κανένας λόγος διεκδίκησης. Το φύλο αποτελεί πεδίο πρακτικής κι όχι ένα απομονωμένο και περιφερειακό πρόβλημα, γι αυτό και πρέπει να αντιμετωπίζεται ως ένα εκπαιδευτικό ζήτημα κι όχι ως μειονοτική ανησυχία (Ord και Quigley, 1985).

Ένα βασικό ερώτημα που τίθεται σήμερα είναι γιατί οι γυναίκες, αν και παρουσιάζουν καλύτερη επίδοση και λιγότερα προβλήματα κατά τη διάρκεια της σχολικής τους ζωής, έχουν λιγότερες δυνατότητες πρόσβασης σε θέσεις γοήτρου και δύναμης στην επαγγελματική τους καριέρα; Κατά τη Stockard (1990) αυτό συμβαίνει γιατί η αντρική κυριαρχία εξακολουθεί να υπάρχει τόσο στο πολιτιστικό και συμβολικό σύστημα, όσο και στις ανεπίσημες αλληλεπιδράσεις της καθημερινής ζωής και στους κοινωνικούς θεσμούς και ρόλους. Τα αγόρια κοινωνικοποιούνται μαθαίνοντας να υποτιμούν τις γυναίκες και να τους αποδίδουν συγκεκριμένους ρόλους μέσα στην οικογένεια.

Μια ανατροπή της ισχύουσας κατάστασης θα ήταν η εφαρμογή ενός προγράμματος στο οποίο όλοι οι μαθητές –αγόρια και κορίτσια- θα ενδυναμώνονταν να απορρίψουν το φυλετικό και καταπιεστικό καθεστώς που αντιμετωπίζουν. Για να γίνει κάτι τέτοιο ο Davies (2004), προτείνει ως πρώτο βήμα, να μάθουν τα παιδιά να αναγνωρίζουν τη φύση του αντρικού και γυναικείου διΐσμου, ως δεύτερο βήμα, να είναι σε θέση να αναγνωρίζουν τους πολλαπλούς και αντιθετικούς τρόπους με τους οποίους τοποθετούνται, αλλά και τοποθετούν τον εαυτό τους στο κοινωνικό σύστημα, ως τρίτο βήμα να αναγνωρίσουν τους συμβολικούς τρόπους μέσω των οποίων τους επιβάλλεται το κοινωνικό τους φύλο και να έχουν τη δυνατότητα απόρριψης των πρακτικών και των δομών εκείνων που τους αποδυναμώνουν ή που δεν τους αντιπροσωπεύουν. Τα επόμενα βήματα, που θα είναι και τα πιο κριτικά, θα είναι η ανάπτυξη εναλλακτικών τρόπων σκέψης και δράσης για τους μαθητές και η δυνατότητα άρνησης των προηγούμενων.

Το βέβαιο είναι ότι η εκπαίδευση έχει κάνει βήματα προόδου στον τομέα της ισότητας των δύο φύλων, παρόλο που πολλά προβλήματα εξακολουθούν να υφίστανται, ειδικά σε ό,τι αφορά το κρυφό αναλυτικό. Το ζητούμενο είναι πώς η κοινωνία μεταχειρίζεται τους μαθητές που προετοιμάζει το εκπαιδευτικό σύστημα και πόσο διατεθειμένη είναι να επιβραβεύσει ισότιμα τα δύο φύλα; Η Παπαγεωργίου (2004) εισηγείται ότι για να αλλάξουν οι ιεραρχικές αξίες, δηλαδή η κοινωνικά επιβεβλημένη ανωτερότητα, η εκπαίδευση αλλά και η κοινωνική γνώση πρέπει να επανακοινωνικοποιήσουν το άτομο και να το οδηγήσουν σε προσπάθεια επανασυνειδητοποίησης της θέσης του. Πρέπει, όμως, να υπάρξει παράλληλα και αλλαγή στην κοινωνική συνείδηση, ώστε η εκπαιδευτική προσπάθεια να βρει πρόσφορο έδαφος εφαρμογής.

Φεμινισμός – Προτάσεις για ένα καινούριο είδος κριτικής σκέψης

Λαμβάνοντας υπόψη την ανάλυση που προηγήθηκε προκύπτει το συμπέρασμα ότι ο φεμινισμός έχει φτάσει σήμερα σε ένα κομβικό σημείο. Οι περισσότερες γυναίκες

φαίνεται να τον απορρίπτουν, οι άντρες τείνουν να γελούν ειρωνικά στο άκουσμά του, ενώ τα στατιστικά επιβεβαιώνουν μοιραία την ύπαρξη ανισότητας εις βάρος των γυναικών. Αυτό που ζητείται είναι ίσως ένα τρίτο φεμινιστικό κίνημα που θα εγκαινιάσει ένα καινούριο διάλογο μεταξύ ανδρών και γυναικών, μετατρέποντας το φεμινισμό σε ένα νέο είδος κριτικής σκέψης.

Ένα θέμα που αποδεικνύει ότι η φεμινιστική θεωρία χρειάζεται επανεξέταση είναι η διαφορετικότητα στη διεκδίκηση δικαιωμάτων, ανάλογα με τη φυλή στην οποία ανήκει κάθε γυναίκα. Κατά τους Anthias και Yuval-Davis (1990), πολύ συχνά οι ίδιες οι γυναίκες συμμετέχουν σε μια διαδικασία καταπίεσης και εκμετάλλευσης άλλων γυναικών, αφού οι φεμινιστικοί αγώνες στη Δύση ασχολήθηκαν με ζητήματα που αφορούσαν τον αστικό τρόπο ζωής, αγνοώντας όχι μόνο τις εμπειρίες των γυναικών του Τρίτου Κόσμου, αλλά ακόμα και τις ταξικά και εθνικά διαφοροποιημένες ομάδες που προσπαθούν να διεισδύσουν στο δυτικό κόσμο. Αυτό που αρχικά απαιτείται είναι, λοιπόν, ο επανακαθορισμός του τι, πώς και για ποιους θα διεκδικηθεί, ώστε οι γυναίκες να αποκτήσουν καθολική θέα της καλά καμουφλαρισμένης σήμερα καταπίεσής τους.

Ένα σημείο που χρειάζεται να καθοριστεί μέσα στα πλαίσια της νέας φεμινιστικής σκέψης είναι το πολιτικοοικονομικό πεδίο στο οποίο θα απευθυνθεί το καινούριο αυτό είδος σκέψης. Η Inekonί (1999) υποστηρίζει ότι ο αποκλεισμός των γυναικών ανέκαθεν βρισκόταν στη ρίζα των άδικων και μη δημοκρατικών κοινωνιών, στις οποίες το διαφορετικό πρέπει να ελέγχεται ή να απαλείφεται. Συνεπώς, η μάχη για τη συμπερίληψη των γυναικών μέσα από την αλλαγή της συμβολικής και αντιπροσωπευτικής προϋπόθεσης των κοινωνιών σε κάθε επίπεδο, δε σημαίνει μάχη για προνόμια ή για τις γυναίκες μόνο, αλλά μάχη για μια δίκαιη, δημοκρατική και σωστή κοινωνία. Η κοινωνικά έμφυλη διαφορά κωδικοποιεί όλες τις διαφορές στο σχηματισμό ιεραρχιών και σχημάτων κυριαρχίας, κι έτσι η πατριαρχία δεν αφορά μόνο τις γυναίκες, αλλά διαμορφώνει όλη την κοινωνική οργάνωση κι όλα τα είδη αποκλεισμού.

Συχνά στις μέρες μας, οι γυναίκες και οι άντρες πέφτουν σε αντιφάσεις εκφράζοντας τις απόψεις τους για την ισότητα των φύλων. Οι μεν άντρες διατείνονται ότι η τυπική ισότητα και οι νομοθετικές ρυθμίσεις ανατρέπουν τις πατριαρχικές σχέσεις στην οικογένεια και την αγορά εργασίας, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τους το γεγονός ότι με τις πατριαρχικές αντιλήψεις τους αποκλείουν από την ιδιότητα του πολίτη το γυναικείο φύλο. Οι δε γυναίκες, ενοχοποιώντας τους εαυτούς τους για την κατάσταση την οποία βιώνουν, αρνούνται να συλλάβουν το πρόβλημα στις νέες του διαστάσεις. Συνεπώς, οι διεκδικήσεις μιας καινούριας φεμινιστικής σκέψης θα πρέπει να στοχεύουν στην επαναδιαπραγμάτευση της έννοιας της δημοκρατίας, ώστε να συμπεριλάβει αυτονόητα και την ισότητα των φύλων σε όλους τους τομείς της ζωής και μάλιστα στην ιδιωτική σφαίρα. Κάτι τέτοιο θα καταστεί δυνατό μόνο αν άντρες και γυναίκες αντιμετωπίσουν την αλλαγή στις σχέσεις των φύλων ως κοινό πρόβλημα, ώστε οι μεν γυναίκες να μην θεωρούνται υποδεέστερες στους κοινωνικούς τους ρόλους και οι δε άντρες να μην αντιμετωπίζονται ως αντίπαλοι και μοναδικοί φταίχτες για όλες τις αδικίες που βαραίνουν τη γυναίκα (Δεληγιάννη – Κουϊμτζή, 1999).

Μια χαρακτηριστική αλλαγή στη φιλοσοφία ενός νέου φεμινιστικού κινήματος θα είναι και η στροφή από την πολιτική της ισότητας στην πολιτική της αυτονομίας. Η ισότητα προϋποθέτει μετρήσεις σύμφωνα με ένα προκαθορισμένο είδος που αποτελεί τη νόρμα, το αδιαμφισβήτητο μοντέλο, ενώ η αυτονομία υπαινίσσεται το δικαίωμα της αποδοχής ή της απόρριψης ενός τέτοιου μοντέλου ανάλογα με την καταλληλότητά του για τον προσδιορισμό του ατόμου. Ο αγώνας για ισότητα φανερώνει συμβιβασμό με τις προσδοκίες και απαιτήσεις ενός δοσμένου μοντέλου, ενώ ο αγώνας για αυτονομία φανερώνει το δικαίωμα απόρριψης ενός προκαθορισμένου μοντέλου και την προσπάθεια για δημιουργία ενός καινούριου.

Ο αγώνας για ισότητα φαίνεται να έχει περατωθεί, αφού η φεμινιστική θεωρία είναι ικανή να τοποθετείται ιστορικά και πολιτικά σε σχέση με το πατριαρχικό σύστημα που αποτελούσε τον κυριότερο μοχλό καταπίεσης και υποβιβασμού της γυναίκας. Τώρα πια η φεμινιστική θεωρία βρίσκεται στη διαδικασία επαναξιολόγησης και αντικατάστασης της θεωρητικής της κληρονομιάς, ώστε να διεκδικεί ένα διαφορετικό μέλλον για τον εαυτό της. Αυτό το μέλλον θα αποτελεί την αρχή μιας νέας θεωρητικής εποχής που θα αναγνωρίσει και θα αποδεχτεί τις διαφορές του κοινωνικού φύλου. Η θεωρία θα αντιμετωπίζεται τώρα πια ως φυλετική, φιλολογική, πολιτική και ιστορική παραγωγή που θα εγκαινιάσει ανεξερεύνητα πεδία, πηγές και εργαλεία, προτείνοντας για πρώτη φορά μια αυτόνομη θηλυκότητα. Μια θηλυκότητα ικανή να συνομιλεί με τη φωνή της γυναίκας, να πολλαπλασιάζει τα ενδιαφέροντα και τις προοπτικές της, να της επιτρέπει αυτόνομα να κρίνει ποια μέθοδος, ποια γνώση, ποια ερμηνεία θα την οδηγήσει στη δική της αλήθεια (Gross, 1992).

Μια άλλη διαπίστωση που διαγράφει την αγωνία των σύγχρονων γυναικών είναι πως στη ζωή τους το βίωμα και η θεωρία, η υποκειμενική θέση και η αντικειμενική άποψη χρειάζεται να συμπλέουν. Η κλασική φεμινιστική θέση ότι η ανισότητα αντρών και γυναικών μπορεί αποκλειστικά να λυθεί με την εξασφάλιση ίσων δικαιωμάτων, φαίνεται να αφήνει ακάλυπτο ένα μεγάλο κομμάτι της ιδιωτικής τους ζωής, αφού ο χώρος των προσωπικών σχέσεων μπορεί να συζητιέται μόνο με όρους επάρκειας, καταλληλότητας, αντοχής και καλλιέργειας, κι όχι με όρους δικαιωμάτων και υποχρεώσεων. Η εμπειρία έχει δείξει ότι η είσοδος των γυναικών στη δημόσια σφαίρα δε σημαίνει την αυτόματη απεμπλοκή τους από τον ιστορικά καταγεγραμμένο σε αυτές ιδιωτικό χώρο. Αντίθετα, ο ιδιωτικός αυτός χώρος που ύποπτα και ένοχα αποκαλούνταν «γυναικείο» αποτελούσε αντικείμενο περιθωριοποίησης, στιγματισμού και ακύρωσης. Κι όμως, το ιδιωτικό είναι δικαίωμα του ανθρώπου, κι ως τέτοιο δε θα έπρεπε να έχει φύλο. Το «γυναικείο» είναι εξίσου ανθρώπινο με το «ανδρικό» κι αυτό που απαιτείται είναι η ανάπτυξη ενός άλλου λόγου που να το εκφράζει και να του επιτρέπει να εξωτερικεύεται, να διαχέεται και να μοιράζεται.

Το κυριότερο πρόβλημα της φυλετικής διχοτομίας είναι ότι προσπαθεί να κάνει τις γυναίκες να χωρέσουν σε προκατασκευασμένες δομές και διαδικασίες που προϋποθέτουν τον αποκλεισμό τους. Οι διάφορες «ειδικές» ρυθμίσεις που

εξασφαλίζουν για τις γυναίκες «ειδικά» δικαιώματα, στην ουσία τις υποβιβάζουν και νομιμοποιούν την υποτέλειά τους, γιατί μέσα από τη λογική αυτή δικαιολογούν το φύλο ως σύμφωτο της μειονεξίας τους. Συνεπώς, κεντρική και καθοριστική κατεύθυνση αλλαγής είναι ακριβώς η απαλλαγή από τον ανδροκεντρισμό και ειδικότερα από τις διπολικότητες που γεννούν διχοτομίες του τύπου ανώτερο – κατώτερο. Μόνο τότε η ισότητα δε θα προϋποθέτει την ομοιότητα και μόνο έτσι η αποδοχή της όποιας διαφοράς δε θα παραπέμπει στην ανοχή, αλλά στο αυτονόητο. Αυτό σημαίνει ότι ο καθένας έχει πολλαπλές και απόλυτα υποκειμενικές ταυτότητες, κι όχι μία κυρίαρχη ταυτότητα που τον εντάσσει αμετάκλητα σε μια ομάδα, διακρίνοντας και οριοθετώντας τον (Παντελίδου – Μαλούντα, 1999).

Λαμβάνοντας, λοιπόν, υπόψη τις απαιτήσεις ενός νέου φεμινιστικού κινήματος όπως αυτού που περιγράφηκε πιο πάνω, ένα χρήσιμο ερμηνευτικό εργαλείο θα μπορούσε να αποτελέσει το έργο και η σκέψη του Paulo Freire. Τοποθετώντας τις γυναίκες στη θέση του καταπιεζόμενου, οι αντιστοιχίες που μπορούν να γίνουν είναι χρήσιμες τόσο σε επίπεδο ανάλυσης όσο και σε επίπεδο δράσης. Η κυριότερη αρχή από το έργο του Freire (1977) που φαίνεται να έχει απόλυτη εφαρμογή στην περίπτωση της καταπίεσης των γυναικών είναι ότι η απολύτρωση έρχεται όταν οι καταπιεζόμενοι αντιληφθούν πως πρέπει να παλέψουν γι αυτή. Οι γυναίκες λοιπόν χρειάζεται να ξεπεράσουν το «φόβο της ελευθερίας» που χαρακτηρίζει κάθε καταπιεζόμενο, για να μπορέσουν να λειτουργήσουν πέρα από την εντολή του καταπιεστή, που στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι η κοινωνική κατασκευή της κατωτερότητάς τους. Είναι ευθύνη του καταπιεζόμενου να διδάξει στον καταπιεστή τα λάθη του, αφού ο καταπιεστής διατηρεί τις θέσεις του και αποφεύγει με επιδεξιότητα την ευθύνη των δικών του πράξεων. Η ενέργεια του καταπιεζόμενου είναι καλύτερα να διοχετεύεται στον επαναπροσδιορισμό του εαυτού του και στην εφεύρεση ρεαλιστικών σεναρίων που θα αλλάξουν το παρόν και θα προετοιμάσουν το μέλλον.

Ένας καινούριος τρόπος αντίληψης του φεμινισμού θα βοηθήσει τις γυναίκες να συνειδητοποιήσουν ότι δεν είναι οι διαφορές τους από τους άντρες που τις διαχωρίζουν από αυτούς, αλλά η απροθυμία τους να αναγνωρίσουν αυτές τις διαφορές και να τις διαχειριστούν αποτελεσματικά. Είναι απαραίτητη η αποβολή εσωτερικευμένων προτύπων καταπίεσης, ώστε να είναι δυνατή η μετακίνηση από την επιφανειακή στην ουσιαστική κοινωνική αλλαγή. Όπως εισηγείται και ο Freire (1977) η πραγματική εστίαση μιας πραγματικά επαναστατικής αλλαγής δεν είναι η αποφυγή μιας καταπιεστικής κατάστασης που βιώνεται έντονα, αλλά η ανακάλυψη του καταπιεστή που όλοι οι άνθρωποι κρύβουν βαθιά μέσα τους και που λειτουργεί μονάχα με κυριαρχικές σχέσεις και τακτικές.

Αυτό που μέχρι σήμερα ισχύει στις σχέσεις των δύο φύλων είναι αυτό που ο Freire (1977) ονόμασε κουλτούρα της σιωπής. Αυτή η κουλτούρα είναι το αποτέλεσμα της σχέσης των καταπιεστών και των καταπιεζόμενων ή-στην περίπτωση των φύλων- των αντρών και των γυναικών. Η κουλτούρα της σιωπής αποδεικνύει ότι υπάρχει μια κοινωνία εξάρτησης που δεν επιτρέπει στους ανθρώπους να έχουν λόγο για τη ζωή

τους, να διαλέγονται μεταξύ τους, να βάζουν τον εαυτό τους στη θέση του άλλου και να είναι αυθεντικά γενναιόψυχοι. Αυτό οδηγεί τους ανθρώπους σε έλλειψη κριτικής συνείδησης και τους ωθεί να αιτιώνται τους εαυτούς τους ή τις φυσικές τους ικανότητες για την καταπίεσή τους. Αυτό, όπως φάνηκε και στην ανάλυση που προηγήθηκε, είναι κάτι που συμβαίνει και στην περίπτωση της εσωτερίκευσης από τις γυναίκες του περιοριστικού τους ρόλου ως καλές νοικοκυρές, σύζυγοι και μητέρες.

Ένα άλλο σημείο στο οποίο αναφέρεται ο Freire (1977) είναι η ανάγκη να εξεταστεί με ανακριτική διάθεση ο ιδεολογικός κόσμος της επιστήμης, ώστε να δοθεί πρόσφορο έδαφος στην πολιτιστική δράση για ελευθερία. Η επιστήμη, η τεχνολογία και τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης πολλές φορές χρησιμοποιούνται για τη διαιώνιση της κουλτούρας της σιωπής και λειτουργούν ανασταλτικά ως προς την αλλαγή, γιατί οδηγούν στην αίσθηση ανικανότητας. Αυτό φαίνεται να ισχύει και στη περίπτωση των γυναικών, αφού η επιστημονική σκέψη φαίνεται να λειτούργησε διαχρονικά και σκόπιμα εναντίον τους, διαστρεβλώνοντας την εικόνα τους και αναλύοντάς την ως προϊόν της ανδροκρατούμενης επιστημολογίας, μεθοδολογίας και κουλτούρας. Παρόμοιο ρόλο φαίνεται να διαδραματίζουν και τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης που τείνουν να παρουσιάζουν τη γυναίκα ως ερωτικό αντικείμενο πόθου, έτοιμη να παραπλανηθεί από τη μόδα και τη διαφήμιση, έρμαιο της ανάγκης να δείχνει πάντα τυποποιημένα όμορφη, προβάλλοντας μια διαστρεβλωμένη μορφή θηλυκότητας (Δαράκη, 1995).

Η πρόταση του Freire (1977) για αγωγή του καταπιεζόμενου επικεντρώνεται στην προώθηση μιας παιδείας που να δημιουργεί κατάλληλες συνθήκες ώστε οι καταπιεζόμενοι ως διχασμένες και μη αυθεντικές υπάρξεις να συμμετέχουν στην ανάπτυξη της αγωγής για την απελευθέρωσή τους. Μεταφράζοντας την πρόταση αυτή στον προβληματισμό για τη δημιουργία μιας καινούριας φεμινιστικής σκέψης, μπορούμε να πούμε ότι αυτό που σήμερα απαιτείται είναι η αφύπνιση των γυναικών, ώστε να ξεσκεπάσουν τον κόσμο της καταπίεσης τους και να αναλάβουν δράση για να τον αλλάξουν. Το πρώτο βήμα, λοιπόν, προϋποθέτει την συνειδητοποίηση από μέρους των γυναικών του προβλήματος ανισότητας που όντως υπάρχει και την αποδέσμευσή τους από την ασφάλεια της συμμόρφωσης στο ανδροκρατούμενο καθεστώς. Επίσης σημαντική είναι όμως και η αγωγή προς τους άντρες-καταπιεστές, ώστε να αντιληφθούν τη βία που προκαλείται στις γυναίκες-καταπιεζόμενες και να πάνουν να τις θεωρούν υπεύθυνες για τη θέση και τους ρόλους τους στην κοινωνία. Σημαντικό μέρος του προβλήματος είναι να αντιμετωπιστούν οι γυναίκες ως άτομα κι όχι ως κατηγορία, ως προσωπικότητες συναισθηματικά απελευθερωμένες από τα κατασκευασμένα κοινωνικά πρότυπα, που μπορούν να απαλλαγούν την κτητική διάθεση που το σύστημα έχει απέναντί τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Anthias, F. & Yuval – Davis, N. (1990). Contextualizing Feminism – Gender, Ethnic and Class Divisions. In T. Lovell (Ed.). *British Feminist Thought* (pp.103-118). Oxford: Basil Blackwell.
- Anti-sexist Working Party. (1985). “Loon, Jane, Look”: Anti-sexist initiatives in primary schools. In G. Weiner (Ed.). *Just a bunch of girls* (pp. 134-145). Bristol: Open University Press.
- Crowley, C. & Himmelweit, S. (Eds.). (1992). *Knowing women* (pp. 11-46).
- Davies, B. (2004). The discursive production of the male/ female dualism in school settings. In S. J. Ball (Ed.). *The RoutledgeFalmer Reader in Sociology of Education* (pp. 128-140). London: RoutledgeFalmer.
- Equal Opportunities Commission (1999). *Facts about women and men in Britain 1999* (Manchester, EOC).
- Freire, P. (1977). *Η αγωγή του καταπιεζομένου*. (Γ. Κρητικός, μετάφραση). Αθήνα: Εκδόσεις Ράππα.
- Gross, E. (1992). What is feminist theory? In H. Crowley & S. Himmelweit (Eds). *Knowing women* (pp. 355 -369). UK: The Open University.
- Iveković, R. (1999). Γυναίκες, ιδιότητα του πολίτη και δημοκρατία. Κέντρο Γυναικείων Μελετών και Ερευνών Διότιμα (Επιμ. Έκδ.). *Το φύλο των δικαιωμάτων* (σελ. 293-312). Αθήνα: Νεφέλη.
- Ord, F. & Quigley, J. (1985). Anti-sexism as Good Educational Practice: What can feminists realistically achieve? In G. Weiner (Ed.). *Just a bunch of girls* (pp. 104-119). Bristol: Open University Press.
- Stockard, J. (1990). Education and gender Equality: A Critical View. In K. Dougherty & F. M. Hammach (Eds.). *Education and Society: A Reader* (pp. 490-508). Florida: Harcourt Brace Jovanovich.
- Weiner, G. (1985). Equal Opportunities, Feminism and Girl’s Education: Introduction. In G. Weiner (Ed.). *Just a bunch of girls* (pp. 1-13). Bristol: Open University Press.
- Δαράκη, Π. (1995). *Το όραμα της ισοτιμίας της γυναίκας*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Δεληγιάνη – Κουϊμτζή, Β. (1999). «Εμείς φταίμε...»: Ο «λόγος» των σχέσεων των φύλων στο πλαίσιο της προβληματικής για την ιδιότητα του πολίτη. Κέντρο Γυναικείων Μελετών και Ερευνών Διότιμα (Επιμ. Έκδ.). *Το φύλο των δικαιωμάτων* (σελ. 313-333). Αθήνα: Νεφέλη.
- Πανταλίδου – Μαλούτα, Μ. (1999). Αναζητώντας το φύλο του πολίτη. Έμφυλη οικουμενικότητα και πολλαπλότητα των φύλων. Κέντρο Γυναικείων Μελετών και

Α. Χαραλάμπους

Ερευνών Διότιμα (Επιμ. Έκδ.). *Το φύλο των δικαιωμάτων* (σελ. 537-550). Αθήνα: Νεφέλη.

Παπαγεωργίου, Γ. (2004). *Ηγεμονία και φεμινισμός*. Αθήνα: Τυπωθήτω.

Σημίτη, Μ. (1998). *Ιδεολογικές Αντιπαραθέσεις και Πολιτικά Διλήμματα στο σύγχρονο Φεμινιστικό Κίνημα*. Retrieved November 26, 2005, from <http://www.paremvasi.gr>